

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYA
Karl Barth 1936-ban Sárospatakon tartott előadása

THE RELATIONSHIP OF CHURCH AND STATE
Karl Barth's lecture held in Sárospatak in 1936

Dienes Dénes
Sárospataki Református Hittudományi Egyetem, egyetemi tanár

ÖSSZEFOGLALÁS

Karl Barth (1886-1968) 1936. évi magyarországi látogatása nem teológiai légüres térben ment végbe, mert a református teológiai gondolkodást megújító tanítása már ismert volt Magyarországon és Erdélyben, sőt annak recepciója is elkezdődött az 1930-as évek elején. A Sárospataki Teológiai Főiskola tiszteletbeli tanárává választotta, s a jeles svájci teológus, nyilvánvalóan a Barmeni Hitvallás megszületésének történelmi helyzetére utalva, székfoglaló előadását az állam és az egyház viszonyának összefüggéseit elemezve tartotta meg. Előadásának címe – Népegyház, szabad egyház, hitvalló egyház – már jelezte, hogy Barth látásában az egyház, az államhoz való viszonyát tekintve, lényegében ezt a háromféle alakot öltheti. Azt is hangsúlyozta, hogy az egyház viszonyát az államhoz mindig az utóbbinak magatartása határozza meg. Az egyház válaszol az állam elhatározó lépéseire, s ez a válasz feltétlenül lényegéből fakadó kell, hogy legyen, tehát küldetésére nézve és a Krisztushoz való viszonya összefüggésében lehet helyes.

ABSTRACT

In 1936, Karl Barth (1886–1968) did not visit Hungary in a theological vacuum: his teachings that rejuvenated Reformed theological thought had already been known in Hungary and Transylvania, and its reception had begun already in the early 1930s. He was elected honorary professor of the Reformed Theological Academy of Sárospatak, and the distinguished Swiss theologian, obviously alluding to the historical background of the Barmen Declaration, gave his inaugural lecture on the relationship between the state and the church. The title of his lecture – People's Church, Free Church, Confessing Church – already indicated that Barth believed these to be three forms the Church can take in its relation to the state. He also stressed that the Church's relationship with the state is always determined by the latter's behavior. The Church responds to the decisive actions of the State, and this response must necessarily come from its essence, that is, its righteousness can only be determined in the context of its mission and its relationship with Christ.

Kulcsszavak: Karl Barth, állam, egyház, állam és egyház, magyar református egyház

Keywords: Karl Barth, state, Church, state and Church, Hungarian Reformed Church

Karl Barth a 20. század legnagyobb befolyású református teológusa 1936-ban látogatott először Magyarországra. Látogatása idején a tanítása-teológiája már ismert volt a magyar reformátusság berkeiben, sőt hatott is bizonyos csatornákon keresztül. Tanítványai: Török István, Nagy Barna Pápan, illetve Sárospatakon érvényesítették tanításának szempontjait, Tavasz Sándor kolozsvári tanár 1932-ben megjelent dogmatikája nem csak hivatkozik egyes összefüggésekben a svájci teológusra, hanem teológiájának szellemét is hordozza egyes vonatkozásaiban. Kevésbé köztudott, hogy Bartha Tibor, később tiszántúli püspök, szintén a Barth-kutatók közé tartozott az 1930-as években.¹ Az 1936. évi látogatás a hazai Barth-recepció megerősítését is szolgálta.² Sárospatakon tiszteletbeli tanárrá választották, és ennek kapcsán mondta el október 2-án *Népegyház, szabad egyház, hitvalló egyház* című székfoglaló előadását.³ Ugyanezt az előadást később megismételte Budapesten és Pápan is.

A témaválasztás nem volt esetleges. Barthot nem sokkal korábban utasították ki Németországból a *Barmeni Hitvallásban* játszott szerepe következtében.⁴ Ugyanakkor a Magyar Református Egyház számára sem volt közömbös az államhoz való viszonyának tisztázása. (Belső körökben feszítő kérdés volt az államsegély ügye, a püspökök helye a főrendi-házban stb. Valamint a határon túlra szorult és kisebbségi helyzetbe került magyar reformátusok államhoz való viszonya.)

Barth látásában az állam és az egyház viszonya – talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy ebben a tekintetben a svájci teológus a nyugat-európai hagyományokat vette figyelembe – sohasem volt statikus, azaz kiegyensúlyozott és nyugodt. Az e viszonyra jellemző feszültség hullámszerűen és sajátos mozgalmasságban mutatkozott meg. Maga a három fogalom: népegyház, szabad egyház, hitvalló egyház valójában az e viszonyban benne rejlő mozgalmasságra utal. Bár számolni kell vegyes és átmeneti formákkal, Barth megállapítása szerint az állammal szemben az egyház lényegében ezt a háromféle alakot öltheti.

¹ Disszertációja: Az Isten ígéje és igehirdetésünk. Kísérlet a barthi theologia homiletikai problémáinak megértésére. Theologiai Szemle, 1938.

² A svájci teológus magyarországi és erdélyi recepciójára: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád szerk.: Barth és a magyar református teológia. Debrecen, 2011.

³ *Barth Károly–Révész Imre*: Az egyház jelene és jövője. Három előadás; Debrecen, 1937 (Az Igazság és Élet füzetei). 5–18.

⁴ *Fekete Károly*: A Barmeni Teológiai Nyilatkozat. Vezérfonal a dokumentum tanulmányozásához. A Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2009.

Népegyházról akkor beszélünk, amikor az állam az egyházat nem csak elismeri, hanem egyrészt támogatja is politikailag éppúgy, mint anyagilag, másrészt méltónak tartja arra, hogy saját feladatkörébe bevonja. Ebben a viszonyban az egyház nyitott arra, hogy felelősséggel vállalkozzék az állami feladatvégzésében való részvételre. Az állam szerveivel együttműködik, és többé vagy kevésbé összehangolódik az állam egyes céljaival.

Szabad egyház esetében az állam az egyházat elismeri, és bizonyos törvényes keretek között működését megengedi, de nem kíván vele szorosabb viszonyra lépni. Maga az egyház sem formál igényt sem állami támogatásra, sem pedig az állam feladataiban való részvételre. Barth ezt az állapotot sem tartja feszültségmentes helyzetnek, mert ha az egyház igaznak vallja, hogy Isten rendelte az államhatalmat, a neki való engedelmességet és az érette való könyörgést, akkor a szabad egyháznak mindenképpen meg kell válaszolnia azt a kérdést, hogy ezt az engedelmességet hogyan éli meg. Mert vajon létezik-e olyan állam, amely semleges az evangéliummal szemben, s vajon ha a semleges viszony mellett érvelünk, miként érvényesülhet az egyház prófétai magatartása?

Barth hitvalló egyházról abban az összefüggésben beszél, amikor az állam az egyházat „nem vállalja”, elnyomja, kifejezetten üldözi, mert működését saját magára nézve veszélyesnek tartja. E legszélsőbb eset mellett az is lehetséges, hogy az állam nem megszüntetni akarja az egyház működését, hanem a saját képmására akarja átalakítani, arra törekszik, hogy egész valóját átformálja, és a saját szolgálatába állítsa. Az egyház ebben az esetben nem tehet mást, minthogy Istennek engedelmeskedik inkább, mint az embereknek. Szorongattatva, de nem tágítva, bizonyoságot tesz arról, hogy létezik, és hogy csak lényegének megfelelően létezhetik. A hitvalló egyház tehát az az egyház, amelyik ebben a súlyos megkísértett helyzetében is hű akar maradni önnön lényegéhez. Hangsúlyos, hogy ezt a helyzetet nem az egyház idézi elő, sőt nem is kívánhatja magára nézve, de nem is háríthatja el magától ezt a sorsot.

Barth az államról a reformátori teológia keretei között és újszövetségi alapon beszél. Az állam olyan rend és hatalom, amely Isten akaratából jön létre, de amely alá van vetve Krisztus hatalmának, akár tudja ezt, akár nem. Az állam tekintélye nem a teremtés rendjéből származik, hanem a Jézus Krisztusban végbement kiengesztelésből, vagyis „Isten kegyelméből” való. Ez a hatalom és tekintély arra adatott, hogy a világot a káosztól megóvja, s így teret biztosítson az evangélium hirdetése számára. Barth szerint másodrendű kérdés, hogy ezt elkötelezettséggel, közömbösen vagy éppenséggel ellenségesen látja el. Az állam, mint rend és hatalom, a bűn alá rekesztett világhoz tartozik, lényege és módszerei szerint is szemben áll az egyházzal. Ebből következik, hogy mint hatalmasság antikrisztusivá is válhat. A Barthra jellemző dialektikus szemlélet jelenik meg ebben a látásban, ugyanis az állam Jézus Krisztusnak szolgájává kényszerített ugyan, mint hatalmaság, de ezzel nem vetközte le Isten-ellenes jellemét és veszedelmes voltát.

Végso soron tehát az állam e világ rendjébe illeszkedik, léte és küldetése ideig való.

Az államnak tehát, akár tudatosan éli ezt meg, akár nem, mint hatalmasságnak szolgálata van ebben a világban. (Róm 13,6 szerint leiturgosz, azaz Isten szolgálatának a végzője.) Ennek következtében érvényes a keresztényekre nézve az a felszólítás, hogy adják meg a császárnak, ami a császáré, ami elsősorban az állam legitimitásának meg nem kérdőjelezése.

Az egyház ebben az államban él, de úgy, mint a kiengesztelésben részesültek közössége, amely új földet és új eget vár. Ennélfogva úgy él az államban, hogy egyúttal az állammal szemben van a helye, mert lényegét tekintve más, mint az állam. Barth szerint ez a más – totaliter aliter – állandóan az egyház szeme előtt kell, hogy legyen, és ez, és csak ez határozhatja meg az államhoz való viszonyát.

A svájci teológus három vonatkozásban írja körül az egyháznak az államhoz viszonyítva ezt az egészen más voltát, mint az egyház lényegének megragadható mivoltát.

1. Az egyház a világban szentély, ami arra figyelmeztet, hogy az *Urát, a te Istenedet imádd, és csak neki szolgálj.* (Mt 4,10) Ezt az egyház soha semmilyen programért, semmilyen érdekek figyelembe vételével stb. sem adhatja fel. „Az egyház tehát semmi szín alatt nem lehet piaccá, nem lehet iskolává, nem változhatik át színházzá vagy szalonná, nem lehet belőle valami díszter, amelyet ünneprendezésre használnak.”⁵

2. Másodszor az egyház lényegétől elidegeníthetetlen, hogy minden körülmények között és mindenáron hirdetnie kell az evangéliumot, a Szentháromság egy Isten országáról szóló üzenetet. És ezt semmivel össze nem keverheti, és nem helyettesítheti. Ennek a forrása ugyanakkor kizárólag a Szentírás lehet. A korszellem vagy bármely ideológia semmi szín alatt nem jelenhet meg az egyház üzenete forrásaként.

3. Harmadszor a bizonyágtevő egyház a világban látható egyház, láthatóvá pedig az teszi, hogy az emberhez szól. Ezért az egyház, még az üldözött egyház sem vonulhat el a világtól mintegy önvédelmi reflexből adódóan, és sohasem választható el a társadalomtól. Az emberhez kell szólnia, nem pedig önmagához, de szüntelenül ügyelnie kell arra, hogy ne az ember szája íze szerint beszéljen.

Ez az a teljesen más helyzet az államhoz viszonyítva, amely alapján az egyháznak szüntelenül mérlegelnie kell az államhoz való viszonyát. Mind-ebből következik, hogy csak e föltételek alatt alakíthatja ki az államhoz fűződő kapcsolatait.

A bevezetőben említett három létforma Barth szemléletében egymás mellett áll, és egyiknek sem biztosít a kérdés összefüggését tekintve valami-féle előnyt. Sőt utal arra, hogy az Őszövétség akár még legitim hivatkozás is lehet a népegyházi jelleggel kapcsolatosan, ahol a király, a pap és a próféta

⁵ Három előadás. i. m. 9.

között sajátos viszony ragadható meg. És ez akár tekinthető is a modern állam és egyház viszonya bizonyos előképének.

Barth azért hangsúlyozza a mérlegelésnek fentebb említett elengedhetetlen jelentőségét, mert látásában az állam közeledése az egyházhoz, akár a legnemesebb indulattal is, mindig kísértés az egyházra nézve. Mert minden együttműködésben benne rejlik az a lehetőség, hogy az együttműködés kedvéért az egyház feladjon valamit a *lényegéből*, ami, mint láttuk fentebb, az állammal való szüntelen oppozícióba helyezi. Az egyház bár-hogy is dönt e kihívással szemben, ezt a döntését hitben kell meghoznia. Vagyis hinnie kell komoly és valódi hittel, hogy a világi rend és az emberi jog terén végzett munkája nem egyéb, mint a Jézus Krisztus szolgálata. Az egyház semmilyen együttműködést nem vállalhat pusztán attól a vágytól vezéreltetve, hogy ettől a helyzettől külső tekintélyt nyerhet, „vagy, mert arra számít, hogy ebben a helyzetben hatással lehet a közéletre, a társadalomra, az ifjúságra vagy a gazdasági helyzetre.”⁶ Sőt egészen határozottan nem léphet erre az útra az egyház pusztán csak a nép és a haza iránti szeretetből, történelmi és politikai okokból sem. Vagyis mindezekre hivatkozva nem adhat fel semmit a lényegéből.

Ehhez a lényegéhez határozottan hozzátartozik prófétai magatartása, és ez akkor is valóság, amikor egy-egy történelmi helyzet harmonikus együttműködést eredményez az állam és az egyház között. Vagyis az egyház még együttműködő szerepében is szemben áll az állammal, és az állam iránti teljes tisztelete mellett is független, határozott és a féltő szeretetből fakadóan kritikus, és ezt a felelősségét sohasem háríthatja el magáról.

Végso soron Barth látásában, az egyház említett akármely állapotát tekintve is, a kulcskérdés az engedelmesség. Hiszen nagy kísértés az, hogy az egyház kényelmi okoknál fogva nem pusztán együttműködik a világi hatalommal, hanem annak igájába szegődik, megfedkezve arról, hogy engedelmisséggel kizárólag a Jézus Krisztusnak tartozik. Holott az egyház úgynevezett társadalmi szolgálata csak ezen az alapon lehet teológiai értelemben legitim.

Barth elvi jelentőségű előadásának az igazi próbája a háború után mutatkozott meg a magyar református egyházra és bizonyos értelemben magára a svájci teológusra nézve is. Álláspontja gyakorlati megvalósulásának elvi esélye megvolt a református egyházon belül. Barth elgondolása alapján valójában Révész Imre gondolkodott, vagy legalábbis ő adott ennek hangot. „Szabad egyházat kívánok szabad államban” – fogalmazta meg álláspontját 1946-ban, aminek szellemében vázolta fel álláspontját Révész közreműködésével a református egyház Zsinati Tanácsa a következő évben.⁷ Egy pillanatra úgy tűnhetett, hogy ennek az útnak az állam is ad esélyt, mert 1948. október 7-én, lényegében a Révész által elgondolt

⁶ Három előadás. i. m. 11.

⁷ Barcza József – Dienes Dénes szerk.: A Magyarországi Református Egyház története 1918 – 1990. Sárospatak, 1999.153.

elv alapján, Egyezményt kötött a két fél. Ez a lépés azonban az állam részéről pusztán a bolsevik taktika egyik eleme volt, s a megállapodást az első adandó alkalommal felrúgták.

Barth, aki talán szintén úgy tájékozódott, hogy van esélye ennek a jövőnek, 1948-ban nyílt levelet írt a „magyar református egyházban élő barátainak”. Sorait előbb a „keskeny út”, majd a „szolgálat teológiájának” útján botorkáló református vezetők később „prófétai erejű bizonyoságtételként” citálták döntéseik igazolása végett.

„Ha mindenben jól értem önöket, akkor az az út, amelynek a kezdetén állnak, nagyon keskeny, nagyon nehéz és veszélyes, de nagyon ígéretes út is. Az a mód, ahogy végig mennek rajta, nem csak saját egyházuk jövője számára lesz döntő, hanem minden más egyház számára is, keleten és nyugaton egyaránt példamutató jelentőségű lesz.”⁸

Hogy nem így lett, az a svájci teológus számára is hamar nyilvánvalóvá vált. Három évvel nyílt levele után, 1951 szeptemberében Bereczky Albertnek írt, és nem igazolta azt az utat, amit a püspök vezetésével a magyar református egyházi elitnek egy szűk csoportja választott.

„Hogyan történhetett az, hogy Önök ezt a keleti propagandát vállalták, és keresztyéni és egyházi áldásuk alá helyezik azt a stockholmi béke-mozgalomnak nevezett vállalkozást a békegalambbal, amelynek körmei vannak?! Megfelel Jézus Krisztus egyházának, ha mindenbe beleegyeznek, amit kormányuk akar és tesz? [...] Mint keresztyén nem vállalhatom Önnel ezt a felelősséget. Nagyon kérem, figyeljen arra, hogy a magyar egyház és egyházközösségei olyan fordulóponthoz jutottak, amelyen előbb-utóbb szerencsétlenség következhet be.”⁹

A maga szempontjából érthető, hogy Bereczky püspök nem publikálta ezt az iratot, ellenben megküldte az AEH elnökének. Kossa István november 16-án küldte át Rákosi Mátyáshoz egy tájékoztató levél kíséretében: „Mellékelem Bereczky válaszelevelét Barth professzornak. Bereczky azt a kívánságát fejezte ki, hogy szeretné, ha Rákosi elvtárs a választ is átnézné elküldés előtt.”¹⁰ Ez a gesztus egyben rá is világított arra a mérhetetlen távolságra, ami a korabeli magyar református egyházi vezetés hivatalos gyakorlata és a svájci református teológus elvi álláspontja között feszült.

A hitvalló egyház azonban – ahogy mondani szokás: a föld alatt – nem szervezett módon, hanem spirituális alapon, mégis létezett a magyar reformátusság keretei között. Ezt dokumentálta néhány lelkipásztor 1955-ben a Hitvalló Nyilatkozatban, s a Budapesti Református Theológiai Akadémia centenáriuma ismertté vált a világkeresztyénség képviselői előtt is.

⁸ Nyílt levél a magyarországi református egyházban élő barátaimhoz. Lelkipásztor, 1948. június. 234-237

⁹ *Ladányi Sándor*: A sárospataki és pápai teológiai akadémia megszüntetésének visszhangja. Karl Barth levele Bereczky Albertnek. Reformátusok Lapja, 2001. október 21.

¹⁰ *Ladányi Sándor*: i. m.

Majd pedig a Református Megújulási Mozgalom Hitvallási Tétélei születtek meg 1956 nyarán, amelyet 160 lelkipásztor írt alá.

Akár tudatosan, akár nem, de Barth tanításának szelleme megjelent ezekben a sorokban:

„Hisszük, hogy jelen politikai hatóságunk is Istentől rendelt hatóság, amelynek az őt megillető tisztelettel, érte való imádsággal és mindazokban a dolgokban való engedelmességgel tartozunk, amik Isten törvényével nem ellenkeznek. Tehát a politikai reakciónak nem vagyunk hívei, sőt ellenezük azt. A múlt visszaállítására sóvárgó politikai ellenforradalom minden kísérletét ellenezzük. Állampolgári kötelességeinket őszintén és örvendező szívvel teljesítjük. Valljuk, hogy elmúlt társadalmi rendünk Isten igazságos ítélete folytán megítéltetett, de valljuk, ugyancsak az Ige világosságánál, hogy a jelen állami és társadalmi rend – mint mindegyik – magán hordozza a bűn bélyegeit, tehát számos olyan vonása van, amit az egyház nem igenelhet. A hitben engedelmes egyháznak a mindenkori államhatalom felé való prófétai szolgálatából következik, hogy az állampolgárok javát és igazságot szolgáló tetteiben bátorító és biztató igenléssel megerősítse a hatalmasságot. A hibákra, mulasztásokra, bűnökre azonban újra és újra rámutasson, mint az állam gyógyulásra szoruló sebeire.”¹¹

¹¹ Részlet a Hitvalló Nyilatkozatból. Confessio, 1989/2. 118-121.